

Крупина В.О. (Київ)

ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ У ПЕРІОД ГОЛОДУ 1946–1947 рр. В ОЦІНЦІ НАСЕЛЕННЯ УРСР

По закінченні Другої світової війни Україна поверталась до мирного ритму життя. Пожвавилось громадське життя, нормалізувався морально-психологічний стан населення. Хоча зруйновані війною народно-господарський та промислові комплекси створювали чимало труднощів у повсякденному житті, громадяни з оптимізмом дивились у майбутнє, адже найскладніші випробування були позаду.

У повоєнному світі актуалізувався чинник політичного суперництва соціалістичної і капіталістичної систем. Перемога Радянського Союзу над Німеччиною та її союзниками сприймалася як перевага соціалістичного ладу над капіталістичним, незаперечний доказ прогресивності соціалістичної формації. Це зумовлювало підвищену увагу до політичної сфери у внутрішній політиці.

Політичні настрої громадян піддавалися постійному моніторингу. Як правило, доповідні записки й інформації фіксували „позитивні політичні настрої” по всій республіці, хоча подекуди відзначалася і наявність окремих „нездорових антирадянських проявів”. Останні пояснювалися тимчасовими перебоями у забезпеченні продуктами харчування, діяльністю куркулів, націоналістів, репатріантів, колишніх німецьких посібників або сектантів. У таких випадках органи влади запевняли вище керівництво в посиленні агітаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на роз’яснення шкідницької роботи зазначених категорій, тимчасовості тих чи інших негараздів і запобіганні подібних проявів надалі.

Основною небезпекою у внутріполітичному житті України, як відзначалось у різних інформаційних повідомленнях для вищого керівництва, була поява „нездорових політичних настроїв” і збільшення кількості антирадянських проявів. Інформуючи 29 грудня 1946 р. секретаря ЦК КП(б)У Хрущова про тяжке продовольче становище населення Голопристанського району Херсонської області, державне і партійне керівництво звертало увагу на те, що погіршення становища відбувається напередодні виборів до Верховної ради УРСР: „Створюється небажана політична обстановка”¹.

Серед важливих подій політичного життя 1946–1947 рр. у республіці слід виділити вибори до Верховної ради УРСР та місцевих рад, які відбулися, відповідно, 9 лютого і 21 грудня 1947 р. Незважаючи на голод і параліч нормального функціонування сільських органів влади, місцеве керівництво продовжувало виконувати план передвиборчих заходів. Повідомляючи Запорізький обком про засуху і наводячи факти голоду Великобілозерський

райком КП(б)У доповідав 13 січня 1947 р. про ефективну роботу партійних органів. „Незважаючи на те, що у районі важкий матеріальний стан, у низці колгоспів і райцентрі загальний стан переважної маси населення за настроєм досить здоровий, працювати з нового року почали активніше, підготовку до весняного посіву колгоспи закінчують, а до дня виборів закінчимо повністю”, – запевняв секретар райкому Василяка. Підсумовуючи інформацію, райком переконував обласне керівництво, що виборчі дільниці в основному по району до виборів повністю готові і „тепер з кожним днем посилюємо агітацію за виставлені кандидатури до Верховної ради УРСР”². І це при тому, що Запорізька область перебувала у першому ряду постраждалих від голоду регіонів.

На організаційну і пропагандистську роботу спрямовувалися значні зусилля. Виборців Запорізької області у жовтні 1947 р. про законодавство інформували 26 тис. осіб. У листопаді того ж року на підприємствах, в колгоспах, в агітпунктах і клубах Київської області працювало більше 110 тис. осіб. Проте кількість агітаторів порівняно з виборами до Верховної ради СРСР дещо зменшилася: за даними по 21 області УРСР агітаторами працювало 335 тис. осіб³, тоді як на початок 1946 р. агітаторами працювало більше 800 тис. осіб⁴. Очевидно, що кількість агітаторів не завжди позитивно позначалася на якості роботи, тож їх кількість була зменшена, тим більше, що в республіці побутував голод, який обмежував активність населення.

Галаслива агітаційно-пропагандистська кампанія у ході підготовки мала свій позитивний ефект. Гасла „турботи партії і уряду про людину”, „відданості ідеям демократії на противагу антидемократичним виборам у капіталістичних країнах”, „переваги найпередовішого соціалістичного ладу” стали лейтмотивами передвиборчих заходів. У свою чергу, як зворотну реакцію з боку населення доповідні інформації фіксували „великий трудовий і політичний підйом” з нагоди виборів, мали місце приклади самопожертви, коли трудящі брали на себе „підвищені зобов’язання за достойну зустріч дня виборів у місцеві ради”.

Попри показову демократичність, „прозорість”, приреченість на обрання завчасно визначеного партією кандидата, траплялися і непередбачувані випадки для влади. Загалом, у міські і районні ради 4 кандидатури були відхилені у Харківській області, 11 – у Миколаївській, 15 – у Волинській, 53 – у Кам’янець-Подільській. На виборах до сільських рад було забалотовано 13 кандидатур, у т.ч. по Ворошиловоградській – 3, по Житомирській і Полтавській – по 2 і т.д.⁵ Частково у цьому винні були самі висуванці. Зокрема, у Сватівському районі Ворошиловоградської області кандидатура Н. Цимбалової при обговоренні була відхилена під приводом того, що в період німецької окупації вона допомагала німцям⁶.

Помпезність організації виборів відзначалася на західноукраїнських землях, де передвиборча активність партійних функціонерів була обмежена. Як згадував член ОУН Л. Полюта, „передвиборча кампанія була надто вже нав'язливо галасливою: всюди закликали голосувати за «єдину в світі», «найкращу», «найрозумнішу»... У вітринах портрети «вождя всього людства». Місто прибране, все в червоному»⁷.

Піднесеному настрою в день виборів сприяли і організовані на дільницях концерти, масові гуляння, музичні програми тощо. Така підготовка до виборів сприяла формуванню позитивного іміджу влади, приводила до завоювання симпатій у частини скептично налаштованих громадян.

Окрім реалістичної політичної оцінки виборів, існував потужний матеріально-побутовий компонент невдоволення державною політикою. Пригніченого морально-психологічного стану людям надавав голод 1946–1947 рр. Поруч із написами на бюлетенях: „Яке щастя голосувати за непереможний блок комуністів і позапартійних”, траплялися приклади протилежної спрямованості: „Слід більше турбуватися про потреби трудящих”, „Наша пропозиція збільшити норму хліба”, „Хліба дайте”⁸. Про значний вплив побутового чинника на політичні настрої населення свідчить і тематика питань, які задавалися на передвиборчих зібраннях. Більша частина з них торкалася проблем з постачанням хліба, побутовими ускладненнями, вільної торгівлі тощо і не мала ніякого відношення до виборів.

На ґрунті продовольчих ускладнень у селах траплялись випадки убивств партійних функціонерів, голів колгоспів та інших сільських посадовців. Убивства сільських активістів траплялися у Кіровоградській, Київській та інших областях. Страждали чиновники, які уособлювали державну владу, були виконавцями політики з викачування хліба з українського села. Недовіра до сільськогосподарської політики також виявлялася у псуванні хлібозбиральної техніки, мінуванні різних об'єктів, підпалах тощо.

Та все ж радянська пропагандистська машина на повну потужність стверджувала про спільність настроїв і поглядів на ситуацію в державі громадян СРСР. За таких умов не були дивними і результати голосування – більше 99 % голосів отримали визначені владою кандидати. Результати виборів зображувалися як „єдність радянських громадян” і „одностайну підтримку політики Комуністичної партії”.

Виборчі кампанії у СРСР 1946–1947 рр. проходили в складних умовах: руїна народного господарства, голод, у той же час зростання суспільної свідомості та громадської активності громадян. Якщо у більшості демократичних країн політичні настрої населення напередодні дня голосування і визначають перемогу тієї чи іншої політичної сили, специфіка тоталітарної системи в СРСР призвела до того, що попри подекуди значне невдоволення населення державною політикою (особливо на Західній Україні), офіційні результати виборів показали фактично

одноставну підтримку заходів правлячої партії. Тобто політичні настрої населення і ставлення до кандидатів у депутати були проігноровані.

Шукаючи пояснення причин важкого стану в продовольчій сфері люди долучали до цього найрізноманітніші обставини. Зокрема, звучали агресивні нотки в міжнаціональних настроях, піднімалася проблема антисемітизму. Написи на виборчих бюлетенях по м. Києву в ході виборів 22 грудня 1947 р. до місцевих рад УРСР гостро піднімали проблему антисемітизму. Віддаючи належне Комуністичній партії (більшовиків) і Й. Сталіну, на одному з бюлетенів Жовтневого району столиці було прохання „прибрати євреїв спекулянтів із радянської торгівлі”, оскільки „євреї обдурюють, обраховують покупця, для легкої наживи йдуть на різні угоди...”⁹. У окремих бюлетенях містилися різкі заклики очистити органи влади від осіб цієї національності.

Певний вплив на внутріполітичне життя справляли міжнародні події. Перш за все, друга половина 1946–1947 роки проходили під знаком відлуння Фултонської промови У. Черчілля 5 березня 1946 р. Сприйняття керівником радянської країни цієї промови було оприлюднене 14 березня. В інтерв'ю газеті „Правда” Й. Сталін звинуватив промовця в упередженому ставленні до СРСР, підбуренні до війни, водночас запевнив у готовності країни Рад до розмови з позицій сили, зазначивши, що „ворог буде битий, як і 26 років тому”. Республіканська преса підхопила заспокійливі слова Й. Сталіна про здатність Радянського Союзу дати відсіч, проте повністю заспокоїти громадян не вдалося. Слово „війна” знову стало широкоживаним. Наприкінці 1946 р. чутки про початок війни циркулювали у Кримській та Ворошиловградській областях¹⁰.

Тривожні чутки про початок бойових дій радянською армією або неминуче оголошення стану війни між США, Англією, Туреччиною та Радянським Союзом у другій половині 1947 р. активно циркулювали у Полтавській, Одеській, Кіровоградській, Миколаївській, Кам'янець-Подільській, Сумській та інших областях¹¹. У березні 1948 р. з приводу можливого початку війни населення хвилювалось у м. Умань на Київщині та Сталінській області, а в серпні – у Львівській та Запорізькій областях¹².

Під впливом суспільних настроїв та непоінформованості іноді траплялися випадки паніки, коли громадяни масово скуповували предмети першої необхідності. Населення не могло допустити повторення „раптового” нападу на свою батьківщину, тож з максимальною підозрою сприймало навіть найменші натяки на війну.

Конфронтація СРСР з капіталістичними країнами була вигідна українському націоналістичному підпіллю, яке покладало на нову європейську війну особливі надії. Поширювані повстанцями чутки про неминучість збройного конфлікту країн Заходу з Радянським Союзом знаходили обмежене коло прибічників, переважно на заході республіки, хоча загалом населення дуже чутливо ставилося до найменших підозр щодо війни.

Підвищений інтерес до міжнародних справ став наслідком віри в ту „месіанську” роль, яку Радянський Союз відіграв у ході війни, та своєї відповідальності за долю тієї чи іншої країни. Громадяни були горді своєю участі у звільненні Європи від військ Німеччини та її союзників. Увага до становища у тих чи інших європейських країнах стала немов би продовженням власного перебування там. Цікавість до ситуації у визволеній Європі і світі була природною і торкалася багатьох питань: „Яка буде позиція Англії і США щодо нового складу Болгарського уряду, без участі в ньому представників опозиції?”, „Чому зараз в Америці безробіття?”, „Яка робота Комуністичної партії в Китаї?” (Сталінська область, жовтень 1946 р.), „Чому Організація Об’єднаних Націй не використовує заходи до припинення війни в Індонезії, не покарає винуватців цієї війни?” (Ворошиловградська область, серпень 1947 р.), „Яка партія сформувала уряд в Угорщині?”, „Чому тримають короля в Румунії?” (Київська область, жовтень 1947 р.), „Чи допомагає СРСР матеріально грецьким партизанам і Китайській народній армії?”, „Яка політика Ватикану щодо СРСР?” (Сумська область, листопад 1947 р.). Ці та інші проблеми піднімали громадяни на своїх зібраннях у різних регіонах УРСР. Вони були обумовлені підвищенням політичної активності громадян. Як слушно зазначає російська дослідниця О. Зубкова, „інтерес до проблем міжнародного життя багато в чому пояснювався прагненням отримати докази неможливості нового воєнного конфлікту”¹³. Тому чимало запитань громадян на зібраннях торкалися загрози нової війни, ситуації у „гарячих точках”, покарання агресорів тощо.

Сфера зовнішньої політики перебувала у полі зору громадян також з причин опікування країною Рад визволеними країнами. Громадяни підозрювали справжній зміст „братньої допомоги”. „Якщо б наш уряд поменше хліба відправляв за кордон для чужих людей і своїм би дісталось більше”, – заявляв у лютому 1948 р. робітник тресту „Буденноввугілля” Сталінської області І. Масляков¹⁴. „Радянський уряд за хліб купує уряди інших країн, маю на увазі країни Східної і Південно-Східної Європи, а нам, робітникам, не вистачає хліба”, – скаржився тоді ж старший нормувальник тресту „Куйбишеввугілля” Ткаченко¹⁵. „Чужої землі ми не хочемо, – іронізував у лютому 1947 р. із радянських миролюбних гасел службовець Ворошиловградського міського харчоторгу А. Апполоніков. – А Латвія, Естонія, Литва, Польща; що, вони добровільно пішли на возз’єднання з нами? Вони також стогнуть під сталінським чоботом, як і всі народи Радянського Союзу. Словом, я нічого не бажаю, лише б почалась війна, тоді побачимо, що вийде”¹⁶. Попри миролюбну тональність зовнішньополітичної риторики радянського уряду, громадяни помічали реальні наміри СРСР створити сферу свого впливу.

У цілому, навіть у голодні роки інтерес до внутрішньої і зовнішньої політики залишався високим. Суспільна свідомість і політична активність, що зросли у роки війни, певний час давалися взнаки. Події зовнішньої політики

громадяни оцінювали з точки зору відвернення нових збройних конфліктів. Населення непідробно стежило за подіями міжнародного життя, було горде „месіанської” ролі Радянського Союзу, проте усвідомлювало справжній зміст „братньої” допомоги. Заходи радянської влади, навіть „непопулярні”, що проходили під гаслами „підкування про трудящих”, сприймалися як необхідні і вимушені для відбудови зруйнованого господарства. Позитивне сприйняття мали і вибори до Верховної ради УРСР та місцевих рад. Хоча вони мали безальтернативний і показовий характер, вибори дозволяли громадянам відчувати свій вплив на владу. Загалом, політична активність населення була обмеженою, що відображалось як схвалення владних популярних і непопулярних ініціатив.

¹ Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996. – С.147.

² Там само. – С.164–165.

³ Советская жизнь. 1945–1953 / Составители Е.Ю. Зубкова, Л.П. Кошелева, Г.А. Кузнецова, Л.А. Роговая. – М., 2003. – С.411.

⁴ Історія Української РСР. – Т. 8. – Кн.1. – К., 1978. – С.114.

⁵ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4325. – Арк. 5, 7.

⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 1048. – Арк. 23.

⁷ Полюта Л. Шляхами спогадів. 1944–1956. – Л.; К., 2003. – С.50.

⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 1048. – Арк. 60; Кононенко В.В. Суспільна свідомість громадян України після Великої Вітчизняної війни // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С.287.

⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4596. – Арк. 1–6.

¹⁰ Советская жизнь. 1945–1953. – С.152; ЦДАГОУ. – Ф. 1 – Оп. 23 – Спр. 4557. – Арк. 5 – 6.

¹¹ Советская жизнь. 1945–1953. – С. 40; ЦДАГОУ. – Ф. 1 – Оп. 23 – Спр. 4557. – Арк. 10, 52, 64, 71, 82, 98.

¹² ЦДАГОУ. – Ф. 1 – Оп. 23 – Спр. 5379. – Арк. 1, 3, 7, 48, 66.

¹³ Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. – М., 1999. – С.117.

¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1 – Оп. 23 – Спр. 5379. – Арк. 6.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. – Спр. 4557. – Арк. 119.